

ARAP DİLİNDE KELİME TÜRLERİ ETRAFINDAKİ TARTIŞMALARA GENEL BİR BAKIŞ*

Abdullah HACİBEKİROĞLU**

Özet

Gramer tarihinde “kelime” için pek çok tanım yapılmıştır. Bu sonucu doğuran sebeplerden biri kelime tanımlarında dilcilerin farklı bakış açılarına sahip olmasıdır. Kelime tanımındaki farklılıklar onun türlerinin tespitinde de farklılaşmaya neden olmaktadır. Klasik dönem ve günümüzde farklı kelime tasniflerinin yapılmış olması bunu göstermektedir. Arap dilinde kelime türleri (isim, fiil, harf/edat) Sıbeveyh’ten -birkaç dilci dışında- günümüze kadar adeta üzerinde ittifak edilen bir mesele olmuştur. Kelime türleri daha çok yirminci yüzyılda tartışma konusu edilmiştir. Bazı çağdaş dilbilimciler klasik tasnifin yetersiz olduğunu savunarak bu tasnife yeni türler eklemeye çalışmışlardır.

Bu makale “Arapçada kelime türleri nelerdir, tarihsel süreç içerisinde kelime türlerinde değişim olmuş mudur ve çağdaş dilbilim çalışmalarında kelimenin bir türü olarak görülen sıfat, zamir, zarf ve ünlem gibi diğer unsurları kelime türleri mi, yoksa dilsel bir görev olarak mı değerlendirmek gerekir?” şeklindeki soru ve tartışmaları ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arapça, Kelime, Tür.

---

* Bu makalede, büyük ölçüde “Arap Dilinde Edatların Metinde Kurduğu Anlamsal İlişkiler” adlı doktora tezimizin (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2015) birinci bölümünden yararlanılmıştır.

** Dr. Arş. Gör., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Arap Dili ve Belagati, ahbo003@hotmail.com

Abstract

There have been many definitions in grammar studies for “word”. The different definitions give rise to linguists to have different perspectives in the definition of the word. Discrepancy in the definition leads to differentiation in the determination of its kind. Classical period and today shows that classification be made of different words. The types of words (name, verb, letter\particle) in Arabic has been an issue on which the alliance from Sībawayh -except of few linguists- until the present day. Words types have been the subject of debate the more of the twentieth century. Some modern linguists have tried to add new species to this classification by arguing that classic classification is inadequate.

This article deal with the types of words in Arabic, within the framework of these questions: Has there been changes in the types of words in the historical process? how the approach that elements such as adjectives, pronouns, adverbs and exclamation seen as word type at some contemporary linguistic studies, should be considered?

Key Words: Arabic, Word, Type.

Giriş

Kelime türleri etrafındaki tartışmalara geçmeden önce klasik ve çağdaş dönemde dilcilerin kelime kavramını nasıl tarif ettiklerine ve bu kavramın ilk ne zaman tarif edilmeye başlandığına değinmek istiyoruz.

a) “Kelime”nin Tanımı

Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî (ö. 175/791), Halef el-Ahmer (ö. 180/796), Sîbeveyh (ö. 180/796), el-Müberred (ö. 285/898), ez-Zeccâcî (ö. 337/948), el-Cürcânî (ö. 471/1078) gibi ilk dönem dilciler ‘kelime’ kavramını tarif etmemiş sadece kelimenin kısımlarını belirterek bunların

tanım ve detayları üzerinde durmuşlardır.¹ Hicri 6. yüzyıldan itibaren ez-Zemahşerî (ö. 538/1143) ile birlikte kelimenin tanımlanmaya başladığını görmekteyiz. ez-Zemahşerî, kelimeyi “vaz’ (adlandırma) yoluyla müfred bir anlama delâlet eden lafız”² olarak tanımlamıştır.

Nahiv ilminde kelime için yapılan bu ilk tanımın dışında “müfred anlama delâlet eden müfred lafız”,³ “müfred bir anlam için vaz’ edilen lafız”,⁴ “başlı başına bir anlama karşılık gelen müfred lafız”⁵ şeklinde

¹ Bkz. Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, el-Hurûf, thk. Ramazan Abdu-ttevvâb, Matbaatu Câmi’ati ‘Ayni’ş-Şems, 1. Baskı, Kahire 1389/1969, s. 28; Halef el-Ahmer, Mukaddime fi’n-Nahv, thk. İzzuddin et-Tenûhî, Matbû’âtu Mudiriyeti İhyâi’t-Turâsi’l-Kadîm, Dimeşk, 1381/1961, s. 35; Ebû Bişr ‘Amr b. Osman Sibeveyh, el-Kitâb, nşr. Abdusselam Muhammed Harun, Mektebetü’l-Hâncî, 3. Baskı, Kahire 1408/1998, I, 12; Ebu’l-Abbas Muhammed b. Yezîd el-Müberred, el-Muktedab, thk. Muhammed Abdulhâlik ‘Uzayme, ‘Âlemu’l-Kütub, Beyrut, ts., I, 3; Ebu’l-Kâsım Abdurrahman b. İshak ez-Zeccâcî, Kitâbu’l-Cümel fi’n-Nahv, thk. Ali Tefvik el-Hamed, Dâru’l-Emel, 1. Baskı, İrbid 1404/1984, s. 1; Ebu’l-Kâsım Abdurrahman b. İshak ez-Zeccâcî, el-İzâh fi ‘İleli’n-Nahv, thk. Mâzin el-Mübârek, Dâru’n-Nefâis, Beyrut 1986, s. 41; Ebû Bekr Abdulkâhîr b. Abdurrahman b. Muhammed el-Cürcânî, Delâilu’l-İ’câz, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir, Mektebetü’l-Hâncî, Kahire 1404/1984, s. 4.

² Ebu’l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, el-Mufassal fi San’ati’l-İ’râb, thk. Ali Ebû Mulhim, Mektebetü’l-Hilâl, 1. Baskı, Beyrut 1993, s. 23; Muveffikuddin Ebu’l-Bekâ b. Ali İbn Ya’îş, Şerhu’l-Mufassal li’z-Zemahşerî, Dâru’l-Kütubi’l-‘İlmiyye, Beyrut 1422/2001, I, 70. (الْكَلِمَةُ هِيَ اللَّفْظَةُ الدَّالَّةُ عَلَى مَعْنَى مُفْرَدٍ بِالْوَضْعِ)

³ Ebu’l-Hüseyn Yahya b. Abdulmu’tî el-Mağribî İbn Mu’tî, el-Fusûlu’l-Hamsûn, thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî, Kahire 1977, s. 149.

⁴ Radiyyuddin Muhammed b. el-Hasen el-Esterâbâdî Şeyh Radî, Şerhu’r-Radî ‘ale’l-Kâfiye, tsh: Yusuf Hasan Ömer, Câmi’atu Karyûnus Yay., 2. Baskı, Bingazi 1996, I, 19.

⁵ Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, Hem’u’l-Hevâmi’ Şerhu Cem’i’l-Cevâmi’, thk. Abdulhamid Hindavî, el-Mektebetü’t-Tevfikiyye, Mısır, ts., I, 22.

tanımlar da yapılmıştır. Kısaca “müfred lafız”⁶ veyahut “müfred söz (kavl)”⁷ şeklinde de ifade edilmiştir. İnsanın ağızından çıkan her ses anlamlı değildir. Arap dilinde anlamlı-anlamsız ses ve ses grupları ile onları ifade eden harf ve harf gruplarının oluşturduğu remizlere lafız denir. Bu sesler bir anlamı simgeliyorsa kelime adını alır.⁸ Buna göre her kelime lafızdır fakat her lafız kelime değildir.

Kelimeyi “müfred söz (kavl)” olarak niteleyen İbn Hişâm, *kelime müfred bir mana için vaz’ edilen lafızdır* şeklindeki geleneksel kelime tanımında “vaz’” kavramını niçin kullanmadığını şöyle ifade etmektedir: “(Nahivciler) lafızı, kelimenin cinsi olarak ele aldıkları için bu kavramı kullanmaya ihtiyaç duydular. Lafız anlamlı (mevzû‘) ve anlamsız (mühmel) olmak üzere ikiye ayrılır. Vaz’ ifadesini zikrederek mühmelden kaçınmaya çalıştılar. Fakat ben ‘kavl’i, kelimenin cinsi olarak aldım. Çünkü kavil sadece mevzû‘a hastır. Böyle olunca vaz’ kavramını kullanmama gerek kalmadı.”⁹ İbn Hişâm devam ederek kelime tanımında ‘lafz’ı değil de ‘kavl’ ifadesini neden tercih ettiğini mantık

⁶ Ebu’l-Bekâ Abdullah b. el-Hüseyn el-Ukberî, Mesâil Hilâfiyye fi’n-Nahv, thk. Abdulfettah Selim, Mektebetü’l-Âdâb, Kahire 1428/2007, s. 42.

⁷ Ebû Muhammed Cemâleddin Abdullah b. Yusuf İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-Nedâ ve Belli’s-Sedâ, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd, el-Mektebetü’l-‘Asriyye, 2. Baskı, Beyrut 1418/1997, s. 30; Muhammed Semîr Necîb el-Lubedî, Mu‘cemu Mustalahâti’n-Nahviyye ve’s-Sarfiyye, Dâru’l-Furkân, 1. Baskı, Beyrut 1985, s. 196. İbn Hişâm, ‘müfred’ kavramını parçası onun manasının bir parçasına delâlet etmeyen şeklinde tanımlamıştır. Örneğin زَيْدٌ kelimesini oluşturan الذال والياء والزاي harfleri bütünden ayrı tek başlarına ele alındığında Zeyd’in delâlet ettiği şeyi ifade edemezler. (Bkz. İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-Nedâ, s. 31). Müfred için artık bölünme imkânı olmayan veya mürekkebin zıddı da diyebiliriz. Buradaki müfred kavramı nahiv ilminde adedi belirten değil, belâgatteki müfred kavramıdır.

⁸ Sedat Şensoy, “Lafız”, DİA, Ankara 2003, XXVII, 42.

⁹ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-Nedâ, s. 31.

ilminin tanım ölçütlerine dayanarak şöyle açıklamaktadır: “Anlamli ve anlamsız her tür sesi kapsadığı için lafız uzak cinstir. Kavlı ise anlamlı seslere has olduğu için yakın cinstir. Mantıkçılara göre tanımda uzak cinsin kullanılması uygun değildir.”¹⁰

İlk dilcilerin yapmış olduğu bu tanımlarda kelimenin bazı özellikleri ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki ve en önemlisi kelimenin anlamlı olmasıdır. Diğer özellikleri ise müstakil olması, sestem meydana gelmesi ve uzlaşım sal olmasıdır.

Kelimenin tanımı konusu sorunlu olduğundan günümüzde de tam bir tanım getirme arayışları devam etmektedir. İbrahim Enîs’in (1906-1977) Arap dilindeki klasik kelime tanımından farklı bir tanım getirmeye çalışması bu arayışların başlangıcı sayılabilir.¹¹ Enîs’e göre *قَطَعْتُ الشَّجَرَةَ* *Dün gece baltayla ağacı kestim* cümlesinde fail tâ’sı yani *تُ* zamiri bir kelimeye bitişmeksizin kullanılamaz. *الشَّجَرَةَ* sözcüğü ise cümle dışında kendi başına var olabilir, başka bir bağlamda bulunabilir veya yerine bir başka kelime konabilir. Bu şekilde kelimeye tam bir tanım getirilemese de sınırları çizilebilir.¹²

Kelimeyi tanımlamaya çalışanlardan biri olan Temmâm Hassân (1918-2008) “nahivcilerin belirlemiş olduğu kelime taksiminin tekrar gözden geçirilmesine, anlam ve yapı kıstaslarının dikkate alınarak yeni

¹⁰ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-Nedâ, s. 32. Ayrıca bkz. Abdulkadir el-Mehîrî, Nezarât fi’t-Turâsi’l-Lugaviyyi’l-‘Arabî, Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1. Baskı, Beyrut 1993, s. 23.

¹¹ İsmail Güler, “Arapçada Sözcük ve Biçimbirim”, UÜİFD, Cilt: 14, Sayı: 1, 2005, s. 115.

¹² İbrahim Enîs, Delâletü’l-Elfâz, Mektebetü’l-Ancelo el-Mısriyye, 5. Baskı, Kahire 1984, s. 43. *قَطَعْتُ الشَّجَرَةَ فِي حَدِيثِنَا* cümlesinde *الشَّجَرَةَ* kelimesi farklı bir bağlamda kullanılmış, *قَطَعْتُ النَّخْلَةَ لَيْلَةَ أُمْس* cümlesinde ise yerine *النَّخْلَةَ* sözcüğü getirilmiştir.

bir tasnife ihtiyaç olduğunu”¹³ belirtip kelimeyi daha kapsamlı bir şekilde tanımlamaya çalışmıştır. Hassân’ın eski tanımları yetersiz bularak değişik bir tanım getirmeye çalışmasının temelinde isim, fiil ve edattan oluşan kelime türlerinin dil bilgisinde yetersizliği görüşü yatmaktadır.¹⁴

Temmmâm Hassân’a göre, kelimenin kendi eklediği yeni türleri de kapsayabilecek bir tanımının yapılabilmesi için öncelikli olarak bazı hususların tespit edilmesi gerekmektedir:

1. Kelime bağlamdan ayrılabilmelidir.
2. Bağlamdan koparılabilmelidir.
3. Bağlama eklenebilmiştir.
4. Bağlamda yeri değiştirilebilmiştir.
5. Bağlamda yerine başka bir kelime konabilmiştir.¹⁵

Temmmâm Hassân, zikrettiği bu özelliklerin kelimenin tanımında yer alması gerektiğini belirtip¹⁶ kelimenin daha önce yapılmış tanımlarını tenkit ederek şöyle bir tanım yapmaktadır: “Kelime, cümle oluşturmada belirli bir görevle kullanılan, sözlük birimlerinden birini oluşturan; bağlamdan ayrılması, atılması, eklenmesi, yerinin değiştirilmesi ve yerine başka bir kelime konması mümkün olan; genellikle üç kök harfli olup ekler alabilen kalıptır.”¹⁷

Yukarıdaki tanımda belirtilen şartları taşımayanlara Ahmed Kaddûr biçimbirim (وَحْدَةٌ صَرْفِيَّةٌ/مُورْفِيم) adını vermiştir. Temmmâm Hassân ve

¹³ Temmmâm Hassân, el-Lugatu’l-‘Arabiyye Ma’nâhâ ve Mebnâhâ, Dâru’s-Sekâfe, Mağrib 1994, s. 88.

¹⁴ Güler, s. 115.

¹⁵ Temmmâm Hassân, Menâhîcu’l-Bahs fi’l-Luga, Mektebetü’l-Ancelo el-Mısıriyye, Kahire 1990, s. 228-229.

¹⁶ Hassân, Menâhic, s. 231.

¹⁷ Hassân, Menâhic, s. 232.

İbrahim Enis ise herhangi bir şey söylemeyip konuyu yorumsuz bırakmışlardır. Bu durumda Arapçada birçok kelime tanım dışında kalmaktadır.¹⁸

Bütün bu tanım ve değerlendirmeler dilin anlamlı en küçük birimi olarak görülen kelimenin tarifinde anlam vurgusunun ön plana çıkartıldığını göstermektedir. Ayrıca bu tanımlara bakıldığında kelimenin zihindeki soyut ya da somut bir kavramın karşılığı olma hususiyeti tebarüz etmektedir. Çünkü kelimenin temel fonksiyonu, zihindeki soyut veya somut bir kavramı dile getirmektir.¹⁹ Bu durum daha çok kelimenin bir türü olan isme uygun düşmektedir. Kelimenin diğer türlerine bu açıdan bakılacak olursa edatın bir kavrama karşılık gelmediği, fiilin ise kavram bildirmekten ziyade yargı bildirdiği görülecektir.²⁰

Kelime yerine anlamlı en küçük birim olarak “biçimbirim”i kabul eden dilbilimciler, dillerin çoğunu içerebilecek bir tanımı yapılamadığı için kelimedenden vazgeçip, bu kavramı tamamen gözden çıkarmış değildirler. John Lyons kelimeyi sıralamada biçimbirim ile cümle arasında yerleştirerek bir kategori olarak kullanılabilirliğini tespit etmiştir. Bir başka açıdan da biçimbirim, kelimeye göre daha rahat tanımlanabilmesi noktasında kolaylık sağlarken uygulamada zorluk çıkarabilmektedir.²¹

Son dönemlerdeki dil çalışmalarında kelime için *biçimbirim* (*morfe/morpheme*), *anlambirim*, *gösterge*, *sözcük* gibi farklı adlandırmalara gidilmesine rağmen kelime kavramından vazgeçilememiştir. Bunun bir nedeni de dili konuşanların kelimeyi kolayca tanıyacak hissi bilgilerinin göz ardı edilememesidir. Her ne

¹⁸ Güler, s. 117.

¹⁹ Mehmet Ali Şimşek, “Arap Dilinde Bağımsız Yargı Bildiren Cümleleri İsimleştiren Edat ve Terkipler”, CÜİFD, Cilt: 16, Sayı: 2, Sivas 2012, s. 256-257.

²⁰ Şimşek, “Edat ve Terkipler”, s. 258.

²¹ Güler, s. 119.

kadar kelimeyi tanımlamak zor bir iş olsa da insanlar onu kolayca tanır. Çünkü insanlar birbirlerini kelimelerle çağırmakta, herkes teker teker kelimelerden oluşan adlar almaktadır. Dillerin yazı sistemlerinde de kelimeler arasında boşluk bırakmak gibi onun kolayca tanınmasını sağlayacak düzenlemeler bulunmaktadır.²²

b) Kelime Türleri

Dilin özellikleri ve işleyiş tarzı birçok araştırmacıya konu olmuştur. Kelime çeşitleri de bu konulardan yalnızca biridir.²³ Kelime, türlerine göre tasnif edilirken hemen hemen bütün dillerde tartışma konusu edilmiştir.

“Dillerin yapı taşlarını oluşturan kelime için çok sayıda tanımlama ve sınıflama yapılmıştır. Kelimeyi tanımlamak ve açıklamak başlangıçta kolay gibi görünse de aslında oldukça tartışmalı bir konudur. “Kelime nedir?” sorusunun birden çok cevabının olması da bunu açıkça ortaya koymaktadır. Dili oluşturan unsurların hangileri kelimedir, hangileri değildir veya dil yapısı içerisinde kelimenin sınırları nelerdir? Bu soruları, dil araştırmacılarının ya da felsefecilerin tamamının kabul edecekleri biçimde yanıtlamak güç görünmektedir.”²⁴ Birbirinden farklı kelime tanımlarının yapılması ve kelimeyi tespit etmek için birtakım kriterlerin ortaya konulmuş olması kelimenin farklı tasniflerinin yapılmasına yol açmaktadır.

Kelime türleri, gerçek dünyanın yapısını olduğu gibi yansıtır. Bağımsız olan nesnelere isim, değişim ve olayları yansıtan kelimelere

---

²² Güler, s. 119.

²³ Funda Kara, “Edat ve Zarf Üzerine Bazı Düşünceler”, *Turkish Studies*, Sayı: 4/3, Bahar 2009, s. 1282.

²⁴ Mehmet Kurudayıoğlu – Özyay Karadağ, “Kelime Hazinesi Çalışmaları Açısından Kelime Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme”, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 25, Sayı: 2, 2005, s. 294.

fiil, nesnelere arasındaki ilişkileri ifade eden sözcüklere de edat denmektedir. Böylece kelime türleri ile ontoloji arasında bir ilişki kurulmuştur.²⁵ Kelimeyi türlerine ayırmaya çalışan bu tespitler doğrultusunda Arap dilinde yapılan geleneksel tasnifte de kelimenin isim, fiil ve edat²⁶ şeklinde sınıflandırılmış olduğunu görmekteyiz.

Kelime, tam kelime (full words/كَلِمَاتٌ كَامِلَةٌ) ve biçimsel kelime (form words/أَشْوَاطٌ) şeklinde de tasnif edilmiştir. Tam kelime edatlardan daha zengin bir içeriğe sahip olmakla birlikte onlara göre sınırları daha çok bellidir. Edatlar müstakil anlamı olmayan gramatik araçlardır ve cümlelerin unsurları arasındaki dâhili ilişkileri açığa çıkaran fonksiyonel araçlardan fazlası değildir.²⁷ J. Lyons'un edatların, tamamen anlamsız olmadığı ancak tam sözcüklere göre genellikle daha az bir anlama sahip olduğu²⁸ şeklindeki düşüncesi onların tam kelime değil de biçimsel kelime olduğunu vurgulamaktadır. Aslına bakılacak olursa kelimenin tam ve biçimsel kelime şeklindeki tasnifinin de anlam ve vazife temelli sınıflandırmaya benzediğini düşünmekteyiz. Çünkü edatın isim ve fiile

²⁵ Walter Porzig, *Dil Denen Mucize*, çev. Vural Ülkü, TDK Yay., 3. Baskı, Ankara 2011, s. 110.

²⁶ Sibeveyh, I, 12; el-Müberred, I, 3; Ebû Bekr Muhammed b. Sehl İbnu's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-Nahv*, thk. Abdülhüseyn el-Feteli, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, ts., I, 36; Muhammed b. Ahmed b. Yusuf el-Hevârezmî, *Mefâtihu'l-'Ulûm*, thk. İbrahim el-Ebyârî, *Dâru'l-Kütubi'l-'Arabî*, 2. Baskı, Beyrut 1409/1989, s. 63; ez-Zemahşerî, s. 23; el-Cürcânî, s. 4; Ebû Muhammed Cemâleddin Abdullah b. Yusuf İbn Hişâm, *Şerhu Şüzûri'z-Zeheb fi Ma'rifeti Kelâmi'l-'Arab*, thk. Abdülğani ed-Dakr, eş-Şeriketu'l-Muttahide li't-Tevzî', Suriye, ts., s. 17; Fâdıl Mustafa es-Sâkî, *Aksâmu'l-Kelâmi'l-'Arabî min haysu's-Şekli ve'l-Vazîfe*, Mektebetü'l-Hâncî, Kahire 1397/1977, s. 33.

²⁷ Stephen Ullmann, *Devru'l-Kelime fi'l-Luga*, çev. Kemal Muhammed Bişr, Mektebetü's-Şebâb, Kahire 1997, s. 53.

²⁸ John Lyons, *el-Luga ve'l-Ma'nâ ve's-Siyâk*, trc. Abbas Sadık el-Vehhâb, *Dâru's-Şuûni's-Sekâfeti'l-'Âmme*, 1. Baskı, Bağdat 1987, s. 51.

göre daha az anlamlı ve aynı zamanda görevli bir kelime olarak görülüp biçimsel kelime diye adlandırılması zaten onun görev ve fonksiyon temelli etiketlendiğinin bir kanıtıdır.

Eski dil bilgisi kitaplarında anlamlı en küçük birimin kelime olduğu görüşü genel kabul görmüştür. Dilbilim çalışmalarının mesafe kat etmesiyle birlikte kelime, daha küçük anlam birimlerine bölünmüştür. Bu çalışmalar beraberinde anlambirim çözümlemesini getirmiştir.²⁹ Dilbilimdeki gelişmelere paralel olarak kelime için farklı kavramlar kullanılmaya başlamıştır. Bloomfield'den itibaren anlamlı en küçük birimler *biçimbirim* (*morpheme/وَحْدَة صَرْفِيَّة*) olarak adlandırılmakta, bunlar *bağımsız* (*free/مورفيم حرّ*) ve *bağımlı* (*bound/مورفيم مقيد*) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.³⁰ Bağımsız biçimbirimler *أَتَى، زَهْرَة، رَجُل* gibi, belli bir kavramı yansıtan veya hüküm bildiren ve bir sözlükte madde başı olarak yer alan ses bileşimleridir. *ك، إن، في* gibi birimler vardır ki, bunlar tek başlarına değil, ancak başka bir anlamlı birime bağlı olarak işlev görürler ve bağımsız biçimbirimlerde olduğu gibi belli bir anlamı aktarmazlar.³¹ Bağımlı biçimbirimler ise kendi başına ayakta duramayan

²⁹ Kadriye Yılmaz Orak, *Belâgat Geleneğimiz ve Belâgat-i Lisân-ı Osmânî*, Kitabevi Yay., İstanbul 2013, s. 344.

³⁰ Doğan Aksan, *Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, Engin Yay., Ankara 2009, s. 27.

³¹ Bağımsız morfeimler de kendi içinde sözlüksel ve fonksiyonel olmak üzere ikiye ayrılır. Sözlüksel morfeimler, *كَتَبَ، جَمِيلٌ، وُلِدَ* gibi isim, fiil, sıfat vb. sözlükte bir madde başlığı oluşturan morfeimlerdir. Bunlara semantem/semanteme de denir. Sözlüksel anlama delâlet eden en küçük birim olarak tanımlanan semantem daha çok anlambilime ait bir terimdir. Fonksiyonel morfeimler başka kelimelerle bitişik olarak bulunmayan fakat diğer kelimelerle beraber kullanıldığında anlamı ortaya çıkan veya dilbilgisel bir fonksiyona sahip olan morfeimlerdir. Örneğin, *من، على، إلى* gibi harf-i cerler, fiilin başına gelen *ما، لا، لم، أن* gibi harfler bu tür morfeimlerdir. Bkz. M. Mücahit Asutay, *Arap Anlambilimi ve Arap Anlambiliminin el-Hasâis'teki*

daima başka kelimelerle bitişik kullanılan fakat kendi başına bir anlam taşıyan morfeimlerdir. Örneğin كَاتِبَات kelimesindeki ات biçimibrimi bağımlı bir morfemdir.³²

Kelime türü, kelimelerin kendi aralarında çeşitli kriterlere göre alt sınıflara ayrılmasını anlatan bir terimdir.³³ Kelime üçe ayrılırken iki farklı yol izlenmektedir:

Birincisinde, cümle içinde müsned (haber/yüklem) ya da müsned ileyh (fail/özne) olarak gelip gelmediğine bakılmaktadır. Buna göre, kelimelerden sadece müsned olarak gelenler fiil, hem müsned hem de müsned ileyh olarak gelenler isim, ne müsned ne de müsned ileyh olarak gelenler ise edattır.

İkincisinde kelimelerin isnat yönü dikkate alınmaz. Yani müsned veya müsned ileyh olmalarına bakılmaksızın sadece delâlet ettiği anlama bakılmaktadır. Bu çerçevede kelime, ya müstakil bir anlama delâlet eder ya da müstakil bir anlama delâlet etmez. Müstakil bir anlama delâlet etmeyenler, edattır. Müstakil bir anlama delâlet eden kelime, üç zamandan birine bağılı ise fiildir, değilse isimdir.³⁴ Burada müstakil anlam ile kastedilen müfred anlamdır; yargı değil kavramdır.³⁵

Araplar ve Arap olmayanlar kelamın esası olarak kelimenin isim, fiil ve edat şeklinde türlere ayrılmasını kabul etmektedirler.³⁶ Klasik

---

Temelleri, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2013, s. 53.

³² Ayrıntılı bilgi için bkz. Asutay, s. 53-54.

³³ Candemir Doğan, Kur'an-ı Kerim Meallerinden Örneklerle Karşılaştırmalı Arapça-Türkçe Bağlaçlar, Cantaş Yay., İstanbul 2013, s. 55.

³⁴ Mehmet Ali Şimşek, Arap Dilinde Kelime Grupları ve Cümle Öğeleri, Vizyon Yay., Sivas 2006, s. 10.

³⁵ Şimşek, "Edat ve Terkipler", s. 257-258.

³⁶ el-Müberred, I, 3.

dönem Arap dilcileri, dile getirilen/ifade edilen ‘Zeyd’ ve ‘Amr’ gibi kişiler, ‘oturmak’ ve ‘kalkmak’ gibi bu kişilerin yaptığı eylemler ya da kişi ile eylem arasında bir aracı olan söz türleri bulunduğunu kabul etmektedirler. Bundan dolayı kelime üç tür olmaktadır.³⁷

Kelimenin klasik anlamda isim, fiil, edat olarak modern dönemlerde de tam ve biçimsel kelime şeklinde sınıflandırılmasının yanında başka tasnifleri de yapılmıştır. Batılı gramerciler tarafından yapılan çalışmalarda kelime çeşitleri (İng. *parts of speech, word classes* veya *form classes*) sekiz gruba ayrılır. Bu tür sınıflandırmalar Türk gramerciler tarafından da Türkçeye aşağı yukarı aynı şekilde uyarlanmıştır.³⁸ Kelime çeşitlerinin sınıflandırılmasında dikkate alınan *kelimenin dağılımı, sözdizim özellikleri, morfolojik ve sentaktik kategorileri* gibi birtakım özellikler, kelime çeşitleri arasındaki farkı daha da keskinleştirmiştir. Buna göre kelimelerin hangi sınıfa ait oldukları anlam özelliklerinden ziyade daha çok dilbilgisel özellikleriyle belirlenir.³⁹ Bu meyanda Süheyla Bayrav (1913-2008) da şunları söylemektedir: Günümüzde dilcilerin büyük çoğunluğu kelimelerin

³⁷ Ebu'l-Hasen Tâhir b. Ahmed b. İdris İbn Bâbeşâz, Şerhu'l-Mukaddimi'l-Muhsibe, thk. Halid Abdulkarîm, el-Matbaatu'l-'Asriyye, Kuveyt, ts., s. 92.

³⁸ Eylem, durum ve oluşlar fiillerle; etrafımızdaki nesnelere de isimlerle karşılanmıştır. Zamirler, isimleri temsil etmektedir. Niteleyen kelimeler isimlere yönelikse sıfat, fiillere yönelikse zarf olmaktadır. Edatlar cümle içinde, cümleler arasında görevli dil öğeleridir. Kelime ya da cümleleri birbirine bağlayan sözcükler bağlaç, duygu ve seslenme görevini üstlenen kelimeler de ünlem olarak adlandırılmaktadır. Fiil hariç diğer yedi kelime türü isim soyludur. Dilin anlatım yapısının temelinde bir yapılan iş vardır, bir de işi yapan. İsim işi yapanı, fiil işin yapılışını bildirir. Diğer kelime türleri ise yalnızca isim ve fiillerin anlamlarını tamamlar. Bkz. Mehmet Hengirmen, Türkçe Temel Dilbilgisi, Engin Yay., 5. Baskı, Ankara 2006, s. 115.

³⁹ Mevlüt Erdem, “Zamirler Anlamlı Kelimeler midir Yoksa Görevli Kelimeler mi?”, Türk Dili, TDK Yay., Cilt: LXXXIX, Sayı: 641, Ankara 2005, s. 445.

türleri belirlenirken cümledeki görevden hareket edilmesi gerektiğini kabul ederler.⁴⁰ Kelimelerin sözdizimi dışında, yalnızca okunuşları ve sözlük anlamları vardır. Kelimeler sözdiziminden tecrit edildiğinde ne işlevlerinden ne de yapısal ilişkilerinden söz edilebilir.⁴¹ Kelime türleri tespit edilirken onun cümledeki görevinden hareket edilmesi kelimenin türünü değil, dilsel görevini ifade etmektedir. Çünkü kelimeyi sınıflandırırken onların varlıklara ve hareketlere karşılık olma özelliklerini dikkate almak durumundayız. Kelimeleri statik olarak tek başlarına ele aldığımızda;

A) İsim: Canlı ya da cansız somut ya da soyut varlıklara dilde karşılık olan kelimeler.

B) Fiil: Varlıkların gerçekleştirdikleri ya da varlıklar üzerinde gerçekleştirilen hareketlere dilde karşılık olan kelimeler olarak sınıflandırılmamız.⁴² Evrendeki kavramlara karşılık olan dilsel birim *kelimedir*. Aristoteles (MÖ. 384-322), evreni ‘varlık’ ve ‘hareket’ten oluşan bir ikilik olarak tasarlar. İşte, varlık *isim*, hareket de *fil* olarak dilde ifadesini bulmuştur.⁴³

Dilbilimsel bir birimi etiketlemenin iki yolu bulunmaktadır. Biri onu bir türe dâhil etmek, diğeri ona bir görev (fonksiyon, işlev) atfetmektir. Böylece, dilbilgisel bir birimi tanımlayabileceğimiz *tür* ve *görev* şeklinde iki ilke ortaya çıkmaktadır.⁴⁴ Türkçede isim ve fiil haricinde sıfat, zamir, zarf, edat, bağlaç ve ünlem kelime türleri arasında

⁴⁰ Süheyla Bayrav, Yapısal Dilbilimi, Multilingual Yay., İstanbul 1998, s. 109-110.

⁴¹ Bayrav, 76-78.

⁴² Mustafa Levent Yener, “Türk Dilinde Sözcük Türleri Tasnifi Sorunu Üzerine”, Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları, Sayı: 2/3, 2007, 621.

⁴³ Yener, s. 615.

⁴⁴ Yener, s. 614.

zikredilmektedir.⁴⁵ Ancak isim ve fiil dışındaki dilsel olgulardan kelime türleri olarak değil; kelimenin görevleri olarak söz edilebilir. Bir kelimenin başka bir kelimeyle kurduğu bağlantı onun türünü değil, görevini ifade eder.⁴⁶ Aşağıdaki örneğe bir bakalım:

Cümle	Canavar	gibi	çocuktur.
Tür	İsim	İsim	İsim
Cümledeki Görev	Özne	Yüklem	
Dilsel Görev	İsim	Edat	İsim

Kelimenin tanımındaki anlam vurgusu dildeki kelimelerin türlerinin belirlenmesinde en fazla temel alınan bir durumdur. Kısacası kelime türleri belirlenirken dilciler, daha çok anlam, biçim ve görev gibi kıstaslardan hareketle bu türleri oluşturmuşlardır. Arapçaya dönüp baktığımızda kelime türlerinin daha çok anlam temelli belirlendiğini görmekteyiz.

Arapçada Sîbeveyh'ten başlayan geleneksel tasnifte kelime isim, fiil ve edat olmak üzere üç sınıfa ayrılmıştır.⁴⁷ İsim eşyaya, fiil bir zamanla beraber olaya delâlet eder. Edat ise cümlede kullanılınca anlam kazanan kelime olarak tanımlanır. Edatlar, metnin unsurları arasında çeşitli bağlama görevleri yüklenir.⁴⁸

⁴⁵ Tahir Nejat Gencan, Dilbilgisi, TDK Yay., 4. Baskı, Ankara 1979, s. 145; Tahsin Banguoğlu, Türkçenin Grameri, Baha Matbaası, İstanbul 1974, s. 152; Hengirmen, s. 115.

⁴⁶ Yener, s. 616-617. Daha fazla örnek için bkz. a.y.

⁴⁷ Arap nahvinde kelime taksimi ilk Sîbeveyh tarafından yapılmıştır. Hz. Ali'ye dayandırılan rivayetler olsa da yazılı metin olması hasebiyle Sîbeveyh'in el-Kitâb'ı ilktir. Bkz. Şaban 'Avd Muhammed el-Ubeydî, en-Nahvu'l-'Arabî ve Menâhîcu't-Te'lîf ve't-Tahlîl, Câmî'atu Kâryûnus Yay., Bingazi 1989, s. 288.

⁴⁸ Doğan, s. 59.

Arap gramercileri kelime tasnifini İbnu'l-Enbârî'nin (ö. 328/940) *Esrâru'l-'Arabiyye* isimli eserinde açıkladığı gibi şöyle bir mantıksal zemine oturtmaktadırlar: "Akla hayale gelen her şey, bu üç türden biriyle ifade edilir. Şayet dördüncü bir tür olsaydı ifade edemeyeceğimiz şeyler olurdu. Her şeyin kelimenin bu türleriyle ifade ediliyor olması bunlar haricinde bir türün olmadığına delildir."⁴⁹ İbn Hişâm (ö. 761/1360) da Arap dilinde kelimenin isim, fiil ve edat şeklindeki üçlü taksimi hakkında şu tespiti yapmaktadır: "Kelime türlerinin bu üçlü taksimine tümevarım yöntemi rehberlik etmiştir. Dil bilginleri Arap kelamını incelemişler ve bu üç türden başkasını bulamamışlardır. Şayet dördüncü bir tür olsaydı mutlaka ona da vakıf olurlardı."⁵⁰ Arapçada kelime türlerinin daha çok anlam esaslı belirlenmesine İbnu'l-Enbârî, İbn Hişâm, es-Suyûtî (ö. 911/1505) gibi dilcilerin isim, fiil ve edat dışında dördüncü bir kelime türü yoktur demesine rağmen özellikle son dönem dil çalışmalarında hem anlam kıstasının yanına şekil/biçim gibi kıstaslarla⁵¹ türlerin tespiti yoluna gidilmiş hem de isim, fiil, edat şeklindeki klasik tasnife yeni kelime türleri dâhil edilmiştir. Geleneksel kelime türleri olan isim, fiil ve edatın tanımında *anlam* ölçütünün açıkça görülebileceği aşağıdaki tanımlardan anlaşılmaktadır.⁵²

الإِسْمُ: مَا دَلَّ عَلَى مَعْنَى فِي نَفْسِهِ غَيْرَ مُقْتَرِنٍ بِزَمَانٍ.

⁴⁹ Ebu'l-Berekât Abdurrahman b. Muhammed İbnu'l-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet el-Baytâr, el-Mecma'u'l-'İlmiyyu'l-'Arabî bi Dimeşk Yay., Şam, ts., s. 3-4; Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, el-Eşbâh ve'n-Nezâir, Mecma'u'l-Lugati'l-'Arabiyye bi Dimeşk Yay., Dimeşk 1407/1987, II, 4-5; İbn Bâbeşâz, s. 92.

⁵⁰ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-Nedâ, s. 32.

⁵¹ Hassân, el-Lugatu'l-'Arabiyye, s. 87; es-Sâdık Halîfe Râşid, *Devru'l-Harf fi Edâi Ma'na'l-Cümle*, Câmi'atu Kâryûnus Yay., Bingazi 1996, s. 14.

⁵² Râşid, s. 14.

*İsim: Bir zamana bağlı olmaksızın tek başına anlamı olan kelimedir.*⁵³

أَلْفَعْلُ: مَا دَلَّ عَلَى مَعْنَى فِي نَفْسِهِ مُقْتَرِنٍ بِزَمَانٍ.

*Fiil: Bir zamana bağlı olarak tek başına anlamı olan kelimedir.*⁵⁴

الْحَرْفُ: مَا دَلَّ عَلَى مَعْنَى فِي غَيْرِهِ.

*Edat: Kendinden başka bir lafızda bulunan manaya delâlet eden kelimedir.*⁵⁵

Kelimenin delâlet ettiği bir anlam vardır; fakat onun anlamı, kendisi bir terkeb içerisinde konulana kadar belirlenemez.⁵⁶ Arap dili gramerine baktığımızda, kelime türleri taksiminin cümledeki semantik birimleri oluşturduğunu görmekteyiz. Cümle içerisinde başka birimlere muhtaç olduğu halde, edatın da kelime olarak değerlendirilmesi bu ayrımın anlamsal birim temelli olduğunu göstermektedir.

Kelime çeşitleri Arap dilinin ilk dönemlerinde üç maddeyle sınırlandırılmış ve bu durum dilciler arasında genel bir kabul olarak asırlar boyunca devam etmiştir. Kelimenin bu üçlü taksiminden farklı ilk tasnif denemelerinden biri Ebû Cafer b. Sâbir tarafından yapılmıştır. O, fiil isimleri olarak görülen ve ne isim ne de fiil türüne dâhil edilemeyen

⁵³ ez-Zeccâcî, el-Îzâh, s. 48; ez-Zemahşerî, s. 23; Mustafa el-Galâyînî, Câmi'u'd-Durûsi'l-'Arabiyye, Mektebetü'l-'Asriyye, Beyrut 1414/1993, I, 9.

⁵⁴ ez-Zeccâcî, el-Îzâh, s. 52; ez-Zemahşerî, s. 319; el-Galâyînî, I, 11.

⁵⁵ ez-Zeccâcî, el-Îzâh, s. 54; ez-Zemahşerî, s. 379; Şeyh Radî, IV, 259; İbnu'l-Enbârî, s. 12; İbn Ya'îş, IV, 447; İbn Hişâm, Şerhu Şuzûr, s. 18; es-Suyûtî, Hem'u'l-Hevâmi', I, 25; el-Galâyînî, I, 12.

⁵⁶ 'Ulyan b. Muhammed el-Hâzîmî, "İlmu'd-Delâle 'inde'l-'Arab", Mecelletu Câmi'ati Ummi'l-Kurâ li 'Ulûmi's-Şerî'a ve'l-Lugati'l-'Arabiyye ve Âdâbihâ, Cilt: 15, Sayı: 27, Mekke 1424, s. 708.

bazı kelimeleri *hâlife*⁵⁷ olarak adlandırmış ve klasik kelime tasnifine yeni bir tür eklemiştir.⁵⁸ Ancak bu tasnif dilciler arasında revaç bulmamıştır. Yirminci yüzyıldan itibaren *sıfat*, *zarf*, *zamir* ve *kinâye* gibi kelime türlerine dâhil edilen unsurlar ise klasik dönemde “isim” kapsamında incelenmekteydi.

Daha sonra ez-Zemahşerî *el-Mufassal* isimli eserinde İbn Ya‘îş (ö. 643/1245) de *Şerhu’l-Mufassal* adlı kitabında “nahvi; isim, fiil, edat ve müşterek olmak üzere dört ana bölüme hasrederek” *hâlife* kavramına dâhil edilenler için ayrı bir başlık açmışlardır.⁵⁹ Müşterek bölümünde ele alınan bazı dilbilgisel konular isim, fiil ve edatın üçüyle de bağlantılı iken bazıları da en az ikisiyle irtibatlıdır.⁶⁰

⁵⁷ es-Suyûtî, el-Eşbâh, III, 3; Şimşek, Kelime Grupları, s. 11. Nahivde bileşik kelimeleri, kelime türlerinin dördüncüsü olarak kabul eden ve bunları el-hâlife veya ismu’l-fi’l şeklinde adlandıran Ebû Cafer b. Sâbir gibi dilbilimciler de vardır. Hâlife terimini ilk kullanan kişinin Ebû Cafer Ahmed b. Sâbir ya da el-Ferrâ olduğu belirtilmektedir. Bkz. Mustafa Cemâleddin, “Ra’yun fî Taksîmi’l-Kelime”, Mecelletu Turâsinâ, Sayı: 1 (6), yıl: 2, Kum 1407, s. 105; Şimşek, Kelime Grupları, s. 11.

⁵⁸ İsim-fiil, taaccüb sîgaları, övgü ve yergi fiilleri gibi bazı kelimeler zaman ve eylem anlamı taşımalarına rağmen fiil alametlerini kabul etmemektedir. Bu kelimeler bazı isim alametlerini kabul etmekle birlikte isim de değildir. Bu nedenle bu kelimeler kabul görmüş olan üçlü taksimin dışında değerlendirilmiş ve bu tarz kelimelere hâlife ismi verilmiştir. Bkz. Râşid, s. 15. Temmâm Hassân hâlife olan kelimelerin dört çeşidinin olduğunu söylemektedir: 1. İsim-fiil: هَيْهَاتَ 2. İsmu’s-savt: هَلَّا ve كَيْ gibi 3. Taaccüb: أَفْعَلٌ gibi 4. Övgü ve yergi fiilleri: نِعْمَ ve بِنَسْ gibi. Bkz. Hassân, el-Lugatu’l-‘Arabiyye, s. 113-115; Ahmed Muhammed Kaddûr, Mebâdiu’l-Lisâniyyât, Dâru’l-Fikr, Dımeşk 2008, s. 218-219.

⁵⁹ Hasen Avn, Tatavvuru’d-Dersi’n-Nahvî, Ma’hedu’l-Buhûs ve’d-Dirâsâti’l-‘Arabiyye, Kahire 1970, s. 84.

⁶⁰ Avn, s. 95.

Ebû Cafer b. Sâbir ve kendisinden sonraki bazı gramer âlimlerinin kelime türlerinin üçlü taksimine getirmiş oldukları itiraz, çağdaş dönem dilbilimciler için kelimeyi sınıflandırmada dayandıkları bir zemin olmuştur. Nitekim Temmâm Hassân kelime türlerini tasnif ederken sayıyı artırmış ve yediye kadar çıkarmıştır.⁶¹

Arapçada kelime türleri noktasında Mehdi el-Mahzûmî, Mustafa Cemâleddin, Ahmed Kaddûr, İbrahim Enîs, Temmâm Hassân gibi dilcilere gelinceye kadar adeta bir ittifakın mevcut olduğu görülmektedir. Çağdaş dönem Arap dilbilimcileri önceki gramercilerin kelimeyi doğru bir şekilde kısımlarına ayıramadıklarını ve tasnif girişimlerinde sadece *anlam* esasına dayandıklarını iddia etmektedirler. Örneğin İbrahim Enîs önceki gramercilerin kelime tasnifinde anlam dışında başka esaslara dikkat etmedikleri için yapmış oldukları isim tanımına bütün isimlerin girmediğini, fiil tanımına da bütün fiillerin dâhil olmadığını söylemektedir.⁶² Mesela “el-Ferrâ (ö. 207/822), كَلَّ (asla) kelimesini isim, fiil ve edat gruplarından hiçbirine yerleştiremediğinden bahsetmektedir. مَا النَّعْجِيَّةِ (mâ-ı taaccubiyye), عِنْدَ (‘inde), إِذَا (izâ), حَيْثُ (haysu) isim kabul edilip لَيْسَ (leyse)’yi fiil kabul etmenin mansubat ve temekkün kuramlarının marifetiyle, daha açık söylemek gerekirse, amel’den yola çıkılarak oluşturulmuş sahte tasnifler olduğu anlaşılacaktır. İbrahim Enîs, Temmâm Hassân ve Hasen Avn gibi son dönem Arap dilbilimcileri kelime türleri tasnifinde isim, fiil, edat ayrımının yeterli bir tasnif modeli olmadığını dillendirerek bu tasnifi eleştirmekte ve yeni tasnif modelleri önermektedirler.”⁶³

⁶¹ Hassân, el-Lugatu’l-‘Arabiyye, s. 90; es-Sâkî, s. 166.

⁶² İbrahim Enîs, Min Esrâri’l-Luga, Mektebetü’l-Ancelo el-Mısriyye, 6. Baskı, Kahire 1978, s. 279.

⁶³ Soner Gündüzöz, Arap Düşüncesinin Büyübozumu, Etüt Yay., Samsun 2011, s. 90-91.

Çağdaş dönemde klasik dönem dil bilginlerinin kelime taksimini eleştirel bir şekilde ele alanların ilki olarak Temmâm Hassân gösterilmektedir. Ona göre kelimeyi isim, fiil ve edat olarak taksim edenler dayanmış oldukları esasları belirtmemişlerdir. Biz sadece bu taksimi önümüzde bulduk.⁶⁴ Nahivcilerin bize sunmuş oldukları bu taksim yeniden ele alınmalı ve *anlam* ve *yapı* yönünden daha hassas bir kullanıma dayalı yeni bir tasnif denemesi yapılmalıdır.⁶⁵

Temâm Hassân *Menâhîcu'l-Bahs fi'l-Luga* isimli eserinde kelime türlerini isim, fiil, zamir, edat⁶⁶ şeklinde dört başlıkta; *el-Lugatu'l-'Arabiyye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ* isimli eserinde ise isim, sıfat, fiil, zamir, hâlîfe, zarf, edat⁶⁷ şeklinde yedi başlık altında incelemektedir. Hassân, kelime türlerine irâb şekli, sîga (biçim), rûtbe (sözdizimi), tasrîf (çekim), tesmiye (ad koyma) ve ta'lik (diğer kelimelerle bağlantısı) gibi açılardan yaklaşır ve farklı yedi tür kelimededen bahseder.⁶⁸

- a) İsim: Canlı cansız bütün varlıklara ad olan kelime.
- b) Fiil: Varlıkların yaptığı iş ve hareketi anlatan kelime.
- c) Sıfat: Bir ismin, diğer bir ismin nitelik ve niceliğini bildirme görevi.
- d) Zamir: Bir ismin, başka bir ismin yerine geçerek onu temsil görevi.
- e) Hâlîfe (tr. ünlem/en. exclamation): Seslenme (ünlem) görevi.
- f) Zarf: Bir ismin, bir eylemin nitelik ya da niceliğini bildirmesi görevi.
- g) Edat: Bir ismin, diğer kelimelerle anlam ilişkisi kurma görevi.

⁶⁴ Râşid, s. 20.

⁶⁵ Hassân, *el-Lugatu'l-'Arabiyye*, s. 88.

⁶⁶ Hassân, *Menâhic*, s. 203.

⁶⁷ Hassân, *el-Lugatu'l-'Arabiyye*, s. 90.

⁶⁸ Detaylı tanım ve açıklamalar için bkz. Hassân, *el-Lugatu'l-'Arabiyye*, s. 90-132.

İbrahim Enîs'e göre kelimeyi tarif ederken ve kısımlarına ayırırken anlam, sîga ve cümle içindeki fonksiyonu olmak üzere üç ana esasa uyulması gerekir.⁶⁹ Şayet bu üç esasa birlikte riayet edilirse kelime türlerini ayırt etme büyük ölçüde sağlanabilir.⁷⁰ Enîs, belirlemiş olduğu bu esaslardan hareketle Arap dilinde kelimeyi dört kısma ayırmıştır. Klasik tasniften farklı olarak zamiri de bir kelime türü olarak belirlemiştir.⁷¹

1. İsim (cins isim, özel isim, sıfat)
2. Zamir (demâir, ism-i işaret, ism-i mevsûl, sayılar)
3. Fiil
4. Edat.⁷²

İbrahim Enîs'in kelime taksimi Temmâm Hassân'ın ilk olarak *Menahicu'l-Bahs fi'l-Luga* isimli eserinde belirlemiş olduğu taksimin tekrarından ibarettir.⁷³ Enîs'in de değindiği gibi kelimenin cümle içindeki fonksiyonu kendisinden önceki ve sonraki kelimelerle kurduğu ilişki ve bağıntıdır. Dolayısıyla bu ilişkilene bize göre türü değil, dilsel görevi ifade etmektedir.

Son dönemlerde kelime çeşitlerine dair başka tasnifler de yapılmıştır. Örneğin, Mehdi el-Mahzûmî (1910-1994) kelimeyi isim, fiil, edat ve kinâye olarak dört kısma ayırmış; tüm mübhem isimleri (ism-i işâret, ism-i mevsûl), şart ve istifhâm isimlerini kinâye grubuna dâhil

⁶⁹ Enîs, *Min Esrâri'l-Luga*, s. 281.

⁷⁰ Enîs, *Min Esrâri'l-Luga*, s. 282.

⁷¹ Râşid, s. 17.

⁷² Enîs, *Min Esrâri'l-Luga*, s. 282-294. Mustafa Cemâleddin, "Ra'yun fi Taksîmi'l-Kelime" adlı makalesinde, kelimenin geleneksel üçlü taksimine ve bunun haricindeki dörtlü ve yedili taksimlerine bazı eleştiriler getirmektedir. Bkz. s. 105-126.

⁷³ Râşid, s. 18.

etmiştir.⁷⁴ Farklı tasnifte bulunan bir diğer kişi de Mustafa Cemâleddin'dir. O, usulcülerin ortaya koyduğu temeller üzerine binâ ettiği tasnifinde kelimeyi beş kısma ayırmaktadır. Bunlar; isim, fiil, sıfat, kinâye ve edattır.⁷⁵

Bizim sınıflandırmamızda kelime, tek başınayken ya *isim* ya da *fiil*dir. Kelime türleri içerisine dâhil edilen zamir, sıfat, zarf, edat, hâlîfe, kinâye kavramları türe değil; kelimelerin, dil içinde birbirleriyle ilişkisinden edindiği 'dilsel görevlere' tekabül etmektedir. Bu nedenle bu kelimeler 'sözcüğün dilsel görevi' başlığı altında değerlendirilmelidir. Bu durumda Arapçada kelime, isim ve fiil olmak üzere iki tür biçiminde tezahür etmektedir. Aşağıdaki örneğe bir bakalım:

الْفَدِيمُ	صَدِيقِي	جَاءَ	Cümle
İsim	İsim	Fiil	Tür
Özne		Yüklem	Cümledeki Görev
Sıfat	İsim	Fiil	Dilsel Görev

Dilcilerin kelime türleri için kullanmış oldukları zamir, sıfat, zarf, edat ve hâlîfe adlandırmaları (isim ve fiil hariç) hususunda es-Sâdik Halife Râşid'in bizim de tamamıyla katıldığımız şu tespitlerini paylaşmak istiyoruz:⁷⁶

⁷⁴ Mehdî el-Mahzûmî, fi'n-Nahvi'l-'Arabî Kavâ'id ve Tatbîk 'ale'l-Menheci'l-'İlmiyyi'l-Hadîs, Mektebetü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1. Baskı, Kahire 1966, s. 46; Mustafa Cemâleddin, el-Bahsu'n-Nahvî 'inde'l-Usûliyyîn, Dâru'l-Hicre, 2. Baskı, Kum 1405, s. 76. Ayrıca bkz. Cemâleddin, "Ra'yun fi Taksîmi'l-Kelime", s. 111, 115.

⁷⁵ Cemâleddin, el-Bahsu'n-Nahvî, s. 80. Mustafa Cemâleddin kinâye kategorisine zamirler, ism-i işaret, ism-i mevsul, istifham ve şart isimleri ile isim-fiilleri dâhil etmiştir. Ayrıca bkz. "Ra'yun fi Taksîmi'l-Kelime", s. 113.

⁷⁶ Râşid, s. 25-27.

Zamir, ister isme ister fiile eklensin bütün kullanım yönleri bakımından isimdir. Anlam açısından da zamirler kişi veya nesnelere delâlet eder. İsmi cümle içinde tekrar edilmesinden kaçınmak, kısaltma yapmak ve belîğ söze riayet için zamir kullanılır. Sıfat, her ne kadar eylem anlamı taşısa da bir fiilin eyleme delâletiyle arasında büyük fark vardır. Sıfatın eylem ifade etmesi yalnızca faildeki varlığına bağlıdır. Ayrıca sıfat, yapı bakımından ismin alametlerini kabul ettiğinden isimdir. İsimler, zâtların ismi olduğu gibi zarf da mekân ve zamanın ismidir. Hâlife, kelimenin klasik tasnifte, üç türe aykırı olan ve bu tanımlardan hiçbirine uymayıp onların alametlerini de taşımaması şeklinde kullanılmaktaydı. Oysa hâlife kategorisine dâhil edilen kelimeleri, isim ve fiil arasında dağıtabilir anlamına göre ya isim ya da fiil içerisine sokabiliriz. Övgü ve yergi kalıpları, taaccüb sîğaları da böyledir. Mesela أَفْعِلْ بِكِنْدَا cümlesi bir fiil ve isimden oluşmaktadır. Hâlife olarak nitelendirilen bütün kelimeler üç türden birine dâhil edilebilir. Nahivcilere göre edat; fiili isme bitiştirmek, cümleyi nefyetmek, ona şart anlamı kazandırmak ve cümlenin anlamını değiştirmek için getirilir. Mesela كَيْفَ ve مَنْ gibi mübteda konumunda kullanılabilen ya da isimliği kesin olan edatları, isim ya da fiil kategorisine dâhil edecek şekilde bu kelimeler arasında bir ayrım gitmemişlerdir. Ayrıca كَانْ ve benzerleri hem anlamsal açıdan zamana delâlet etmeleri hem de çekimli olup açık bir şekilde fiil olmalarına rağmen edat kategorisine dâhil edilmişlerdir.

İsimler cümlede, kendilerinden önceki ya da sonraki kelimelerle ilişkiye girerek görev kazanır. Bunlar da kelimenin türleri değil; görevleri olarak anlaşılmalı ve sınıflandırma bu şekilde yapılmalıdır.⁷⁷ Ayrıca tür ve görev ayrımı ortaya konularak yapılacak ve ilişkilerin gösterildiği bir

⁷⁷ Yener, s. 621.

tasnif, hem öğrencilerin hem öğretmenlerin hem de araştırmacıların karşılaştığı sorunları çözmeye yardımcı olacaktır.⁷⁸

Sonuç

Kelimeyi tür açısından isim ve fiil, görev açısından sıfat, zamir, ünlem (hâlîfe), zarf, edat şeklinde ele almanın daha doğru olduğu kanaatini taşımaktayız. Aslına bakılacak olursa sıfat olan bir kelime mevsuf olan kelime gibi bir isimdir. Sıfat olma özelliğini cümle içinde ya da kullanıldığı terkiple kazanmaktadır. Aynı durum isim ve fiil dışındaki diğer kelime türleri için de geçerlidir. Bu durumda sıfat, zarf, zamir, ünlem ve edatın kelime türü değil, görevi olduğu ortaya çıkmaktadır. Arap dilinde sıfat, zamir, zarf, ünlem ve edatın birçok dile göre daha belirgin olması –mesela sıfat olan kelimenin müştak olması ya da belirli kalıplarının olması gibi– yine de bunların kelime türü olduğunu göstermez. Belki de bu kavramların kesret-i istimalden dolayı edat denilen kelimenin aslında ya isim ya da fiil olmasına rağmen kelime türlerinin üçüncüsü olarak benimsenmiştir. Kelimeyi türlerine ayırırken aslına müracaat etmek zorunda mıyız? Yoksa mevcut haliyle mi değerlendirmek gerekmektedir? Mesela Corcî Zeydân (1861-1914) şöyle bir tespitite bulunmaktadır: “Ancak başka lafızlarla birlikte kullanıldığında anlam ifade eden lafızlar (edatlar) kendi başına anlam ifade eden lafızların kalıntılarıdır.”⁷⁹

Özetleyecek olursak kelime; dilciler tarafından anlam, görev ve biçim gibi kıstaslar göz önünde bulundurularak tanımlanmıştır. Kelimeyi tarif edenlerden bir kısmı anlamı, bir kısmı görevi, bir kısmı da biçimi temel almışlardır. Kelime; tür, görev, anlam vs. açılardan Arapçada

⁷⁸ Yener, s. 622.

⁷⁹ Corcî Zeydân, el-Elfâzu'l-'Arabiyye ve'l-Felsefetu'l-Lugaviyye, Matbaatu Kıddis George, Beyrut 1886, s. 55.

olduğu gibi Türkçe ve diğer dillerde de bir tasnife tabi tutulmuştur. Kelime türlerinin tasnifinde elbette bakış açısı çok önemlidir. Dilcilerin bakış açısının da sözdizimini merkeze alan ve işlev/görev esaslı bir yaklaşım olduğu anlaşılmaktadır. Kelime türlerinin taksim ve tasnifi konusunda –klasik dönem hariç– bir birliktelik olmadığı görülmektedir. Klasik eserlerdeki isim, fiil, edat şeklindeki kelime tasnifi yüzyıllar boyunca kabul görmüştür. Sadece Ebû Cafer b. Sâbir gibi dilciler bu tasnife *hâlife* kavramını ekleyerek klasik tasnifi zenginleştirmeye çalışmışlardır. Çağdaş dönemde ise İbrahim Enîs, Temmâm Hassân, Hasen Avn gibi dil bilginleri klasik tasnifin dışına çıkıp kelime türlerinin sayısını artırmışlardır. Bu dilciler kelime türleri tasnifinin yetersiz olduğunu savunarak bu konuda “daha derin ve daha titiz çalışmalar yapmalıyız” tezini dillendirmişlerdir. Onlara göre bütün dilsel birimlerin isim, fiil ve edat kategorisine dâhil edilmesi mümkün gözükmemektedir. Bu uğurda yaptıkları tasnife *sıfat, zarf, zamir, kinâye, hâlife* gibi yeni türleri de eklemişlerdir. Batı dillerinde yapılan bu tasnifin, aşağı yukarı aynı şekilde Türkçeye uyarlandığı gibi Arapçaya da aktarıldığını düşünmekteyiz. Bize göre kelime türlerine ilave edilen bu kavramlar, dilsel bir birimin görevi olarak değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

- el-AHMER, Halef, Mukaddime fi'n-Nahv, thk. İzzuddin et-Tenûhî, Matbû'ātu Mudiyyeti İhyâi't-Turâsi'l-Kadîm, Dimeşk 1381/1961.
- AKSAN, Doğan, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi, Engin Yay., Ankara 2009.
- ASUTAY, M. Mücahit, Arap Anlambilimi ve Arap Anlambiliminin el-Hasâis'teki Temelleri, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2013.
- AVN, Hasen, Tatavvuru'd-Dersi'n-Nahvî, Ma'hedu'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-'Arabiyye, Kahire 1970.
- BANGUOĞLU, Tahsin, Türkçenin Grameri, Baha Matbaası, İstanbul 1974.

- BAYRAV, Süheyla, Yapısal Dilbilimi, Multilingual Yay., İstanbul 1998.
- CEMÂLEDDİN, Mustafa, el-Bahsu'n-Nahvî 'inde'l-Usûliyyîn, Dâru'l-Hicre, 2. Baskı, Kum 1405.
- , "Ra'yun fi Taksîmi'l-Kelime", Mecelletu Turâsinâ, Sayı: 1 (6), yıl: 2, Kum 1407.
- el-CÛRCÂNÎ, Ebû Bekr Abdulkâhir b. Abdurrahman b. Muhammed, Delâilu'l-İ'câz, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir, Mektebetü'l-Hâncî, Kahire 1404/1984.
- DOĞAN, Candemir, Kur'an-ı Kerim Meallerinden Örneklerle Karşılaştırmalı Arapça-Türkçe Bağlaçlar, Cantaş Yay., İstanbul 2013.
- ENÎS, İbrahim, Delâletü'l-Elfâz, Mektebetü'l-Ancelo el-Mısıriyye, 5. Baskı, Kahire 1984.
- , Min Esrâri'l-Luga, Mektebetü'l-Ancelo el-Mısıriyye, 6. Baskı, Kahire 1978.
- ERDEM, Mevlüt, "Zamirler Anlamlı Kelimeler midir Yoksa Görevli Kelimeler mi?", Türk Dili, TDK Yay., Cilt: LXXXIX, Sayı: 641, Ankara 2005.
- el-FERÂHÎDÎ, Halil b. Ahmed, el-Hurûf, thk. Ramazan Abdu'ttevvâb, Matbaatu Câmi'ati 'Ayni's-Şems, 1. Baskı, Kahire 1389/1969.
- GENCAN, Tahir Nejat, Dilbilgisi, TDK Yay., 4. Baskı, Ankara 1979.
- GÜLER, İsmail, "Arapçada Sözcük ve Biçimbirim", UÜİFD, Cilt: 14, Sayı: 1, 2005.
- GÜNDÜZÖZ, Soner, Arap Düşüncesinin Büyübozumu, Etüt Yay., Samsun 2011.
- el-GALÂÛÎNÎ, Mustafa, Câmi'u'd-Durûsi'l-'Arabiyye, Mektebetü'l-'Asriyye, Beyrut 1414/1993.
- HASSÂN, Temmâm, Menâhîcu'l-Bahs fi'l-Luga, Mektebetü'l-Ancelo el-Mısıriyye, Kahire 1990.
- , el-Lugatu'l-'Arabiyye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ, Dâru's-Sekâfe, Mağrib 1994.
- el-HÂZİMÎ, 'Ulyan b. Muhammed, "'İlmu'd-Delâle 'inde'l-'Arab", Mecelletu Câmi'ati Umîi'l-Kurâ li 'Ulûmi's-Şerî'a ve'l-Lugati'l-'Arabiyye ve Âdâbihâ, Cilt: 15, Sayı: 27, Mekke 1424.
- HENGİRMEN, Mehmet, Türkçe Temel Dilbilgisi, Engin Yay., 5. Baskı, Ankara 2006.
- el-HEVÂREZMÎ, Muhammed b. Ahmed b. Yusuf, Mefâfihu'l-'Ulûm, thk. İbrahim el-Ebyârî, Dâru'l-Kütubi'l-'Arabî, 2. Baskı, Beyrut 1409/1989.
- İBN BÂBEŞÂZ, Ebu'l-Hasen Tâhir b. Ahmed b. İdris, Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Muhsibe, thk. Halid Abdulkerîm, el-Matbaatu'l-'Asriyye, Kuveyt, ts.
- İBN HİŞÂM, Ebû Muhammed Cemâleddin Abdullah b. Yusuf, Şerhu Şuzûri'z-Zehab fi Ma'rifeti Kelâmi'l-'Arab, thk. Abdulğani ed-Dakr, eş-Şeriketu'l-Muttahide li't-Tevzî', Suriye, ts.

- ,Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sedâ, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd, el-Mektebetü'l-'Asriyye, 2. Baskı, Beyrut 1418/1997.
- İBN MU'TÎ, Ebu'l-Hüseyn Yahya b. Abdulmu'tî el-Mağribî, el-Fusûlu'l-Hamsûn, thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî, Kahire 1977.
- İBN YA'ÎŞ, Muveffikuddin Ebu'l-Bekâ b. Ali, Şerhu'l-Mufassal li'z-Zemahşerî, Dâru'l-Kütubi'l-'İlmiyye, Beyrut 1422/2001.
- İBNU'L-ENBÂRÎ, Ebu'l-Berekât Abdurrahman b. Muhammed, Esrârü'l-'Arabiyye, thk. Muhammed Behcet el-Baytâr, el-Mecma'u'l-'İlmiyyu'l-'Arabî bi Dimeşk Yay., Şam, ts.
- İBNU'S-SERRÂC, Ebû Bekr Muhammed b. Sehl, el-Usûl fi'n-Nahv, thk. Abdülhüseyn el-Fetelî, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, ts.
- KADDÛR, Ahmed Muhammed, Mebâdiu'l-Lisâniyyât, Dâru'l-Fikr, Dimeşk 2008.
- KARA, Funda, "Edat ve Zarf Üzerine Bazı Düşünceler", Turkish Studies, Sayı: 4/3, Bahar 2009.
- KURUDAYIOĞLU, Mehmet – Özey Karadağ, "Kelime Hazinesi Çalışmaları Açısından Kelime Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme", Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt: 25, Sayı: 2, 2005.
- el-LUBEDÎ, Muhammed Semîr Necîb, Mu'cemu Mustalahâti'n-Nahviyye ve's-Sarfîyye, Dâru'l-Furkân, 1. Baskı, Beyrut 1985.
- LYONS, John, el-Luga ve'l-Ma'nâ ve's-Siyâk, trc. Abbas Sadık el-Vehhâb, Dâru's-Şu'ni's-Sekâfeti'l-'Âmme, 1. Baskı, Bağdat 1987.
- el-MAHZÛMÎ, Mehdi, fi'n-Nahvi'l-'Arabî Kavâ'id ve Tatbîk 'ale'l-Menheci'l-'İlmiyyi'l-Hadis, Mektebetü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1. Baskı, Kahire 1966.
- el-MEHÎRÎ, Abdulkadir, Nezarât fi't-Turâsi'l-Lugaviyyi'l-'Arabî, Dâru'l-Garbi'l-İslamî, 1. Baskı, Beyrut 1993.
- el-MÛBERRED, Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd, el-Muktedab, thk. Muhammed Abdülhâlik 'Uzayme, 'Âlemu'l-Kütub, Beyrut, ts.
- PORZIG, Walter, Dil Denen Mucize, çev. Vural Ülkü, TDK Yay., 3. Baskı, Ankara 2011.
- RÂŞİD, es-Sâdık Halîfe, Devru'l-Harf fi Edâi Ma'na'l-Cümle, Câmi'atu Kâryûnus Yay., Bingazi 1996.
- es-SÂKÎ, Fâdıl Mustafa, Aksâmu'l-Kelâmi'l-'Arabî min haysu's-Şekli ve'l-Vazîfe, Mektebetü'l-Hâncî, Kahire 1397/1977.
- SÎBEVEYH, Ebû Bişr 'Amr b. Osman, el-Kitâb, nşr. Abdusselam Muhammed Harun, Mektebetü'l-Hâncî, 3. Baskı, Kahire 1408/1998.

- es-SUYŪTÎ, Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, Hem‘u‘l-Hevâmi‘ Şerhu Cem‘i‘l-Cevâmi‘, thk. Abdulhamid Hindavî, el-Mektebetü‘t-Tevfikîyye, Mısır, ts.
-----,el-Eşbâh ve‘n-Nezâir, Mecma‘u‘l-Lugati‘l-‘Arabiyye bi Dımeşk Yay.,
Dımeşk 1407/1987.
- ŞENSOY, Sedat, “Lafız”, DİA, Ankara 2003, XXVII.
- ŞEYH RADÎ, Radiyyuddin Muhammed b. el-Hasen el-Esterâbâdî, Şerhu‘r-Radî ‘ale‘l-Kâfiye, tsh: Yusuf Hasan Ömer, Câmi‘atu Karyûnus Yay., 2. Baskı, Bingazi 1996.
- ŞİMŞEK, Mehmet Ali, Arap Dilinde Kelime Grupları ve Cümle Öğeleri, Vizyon Yay., Sivas 2006.
-----,“Arap Dilinde Bağımsız Yargı Bildiren Cümleleri İsimleştiren Edat ve Terkipler”, CÜİFD, Cilt: 16, Sayı: 2, Sivas 2012.
- el-UBEYDÎ, Şaban ‘Avd Muhammed, en-Nahvu‘l-‘Arabî ve Menâhîcu‘t-Te‘lif ve‘t-Tahlîl, Câmi‘atu Kâryûnus Yay., Bingazi 1989.
- el-UKBERÎ, Ebu‘l-Bekâ Abdullah b. el-Hüseyn, Mesâil Hilâfiyye fi‘n-Nahv, thk. Abdulfettah Selim, Mektebetü‘l-Âdâb, Kahire 1428/2007.
- ULLMANN, Stephen, Devru‘l-Kelime fi‘l-Luga, çev. Kemal Muhammed Bişr, Mektebetü‘ş-Şebâb, Kahire 1997.
- YENER, Mustafa Levent, “Türk Dilinde Sözcük Türleri Tasnifi Sorunu Üzerine”, Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları, Sayı: 2/3, 2007.
- ORAK, Kadriye Yılmaz, Belâgat Geleneğimiz ve Belâgat-i Lisân-ı Osmânî, Kitabevi Yay., İstanbul 2013.
- ez-ZECCÂCÎ, Ebu‘l-Kâsım Abdurrahman b. İshak, el-Îzâh fi ‘İleli‘n-Nahv, thk. Mâzin el-Mübârek, Dâru‘n-Nefâis, Beyrut 1986.
-----,Kitâbu‘l-Cümel fi‘n-Nahv, thk. Ali Tevfik el-Hamed, Dâru‘l-Emel, 1. Baskı, İrbid 1404/1984.
- ez-ZEMAŞERÎ, Ebu‘l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed, el-Mufasssal fi San‘ati‘l-İ‘râb, thk. Ali Ebû Mulhim, Mektebetü‘l-Hilâl, 1. Baskı, Beyrut 1993.
- ZEYDÂN, Corcî, el-Elfâzu‘l-‘Arabiyye ve‘l-Felsefetu‘l-Lugaviyye, Matbaatu Kıddîs George, Beyrut 1886.

